

Мережа бібліотек

Університетська бібліотека в інформаційному суспільстві

"Університет - це лише група будинків, зібраних на околі Бібліотеки... Бібліотека, - це є Університет!"

Шелбі Футт (Shelby Foote)

Сучасний етап розвитку людства називають Суспільством Знань, суспільством, заснованим на знаннях (Knowledge society, К-суспільство). Масове виробництво і розповсюдження знань обіцяє змінити його за історично короткий період, ймовірно, за життя кількох поколінь. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКІ) як потужних інструментів для роботи з інформацією та знаннями суттєво прискорює такі зміни. На етапі переходу до інформаційного суспільства загострюється суперечність між невпинно зростаючими обсягами знань, які мають кумулюватися і поширюватися в часі та просторі, й обмеженими можливостями традиційної системи розповсюдження публікацій на паперових носіях "ери іугенберга". Одним із характерних явищ, притаманних сучасному суспільству є "інформаційний вибух", що постійно наростає. Лише у 2005 р, світове співтовариство виробило такий самий обсяг інформації (понад 20 тис. петабайтів) наукового, економічного, політичного та іншого характеру який було напрацьовано людством за всю його історію до Другої світової війни¹.

Питання розбудови Інформаційного Суспільства, а відтак Суспільства Знань є особливо актуальними для України, яка особливо потребує інтелектуального забезпечення в усіх

сферах життя людини, суспільства, економіки, держави з огляду на світові тенденції. Країна з 48-мільйонним населенням і другою за розміром у Європі територією має давні наукові традиції, величезну мережу академічних інститутів і науково-дослідних підрозділів (лише в системі НАН України 1/4 науково-дослідні інститути, де працюють 28 тис. учених), 313 вищих навчальних закладів (з них 37 зі статусом національних університетів), інших академічних установ.

Розвиток науки та освіти в Суспільстві Знань невід'ємно пов'язаний з діяльністю університетів. Це безумовно, як і те, що більшість стратегічних завдань сучасного університету тісно пов'язана з діяльністю його бібліотеки. Чи, точніше, має бути пов'язана. Власне, університетська бібліотека є інформаційною основою науково-освітнього процесу тією творчою лабораторією, від ресурсів та послуг якої багато в чому залежить якість та зміст навчання та наукових досліджень.

Чи все так просто в усвідомленні (вже не кажучи про виконання) місії, цілей і завдань бібліотеки⁹ Чи здатна сучасна університетська бібліотека стати інформаційною основою науково-освітнього процесу? і що заважає, якщо ні? Що сприятиме? Чи готові бібліотеки на сьогодні надати науковцю, викладачу студенту якомога повний доступ до

Тетяна Ярошенко,

*директор
наукової бібліотеки
Національного
університету
"Києво-Могилянська
академія",
віце-президент
Української
бібліотечної
асоціації*

вітчизняних та світових інформаційних ресурсів? Створити власні? Навчити цим користуватися? Чи відповідають вже існуючі багаті колекції бібліотек сучасним інформаційним запитам науковця⁹ Яким чином (і змістовно, і фінансово) відбувається розвиток наших колекцій⁹ Чи розуміє університетська громада цю особливу роль і місію бібліотеки? Чи здатна бібліотека лобіювати себе перед академічною громадою⁹ Чому зрештою, так болісно відгукнулось нам минулорічне звернення учасників восьмої щорічної Міжнародної конференції українського фулбрайтівського товариства, де, зокрема, зазначено: "Стан науки, освіти та інформатики в Україні знаходиться практично на рівні імітації їх відповідності сучасним вимогам... Справжньою пустелею, з огляду на вимоги сучасного інформаційного обміну виглядають українські університетські та академічні бібліотеки..."²

Звичайно, ці актуальні питання мусили б бути в колі повсякденної праці кожного з нас, але добре було б, якби вони розглядалися активніше головним методичним центром для університетських бібліотек., Скільки користі - заощадження часу, зусиль, ресурсів - принесли б, наприклад, перегляд меж логічного й потрібного чинних стандартів та положень, відміна абсурдних і прийняття необхідних рішень щодо:

- звітності про кількість на вчальної і наукової літератури (За якими критеріями відбувається в розумінні чиновника цей поділ? До наукових чи навчальних віднести праці, наприклад, М. Ірушевського, В. Вернадського чи монографію світового вченого, яка є обов'язковою для вивчення?);

- кількісного стану книгозабезпечення навчальних курсів (арифметична пропорція не дає жодного уявлення про якість інформаційного забезпечення); матеріальної відповідальності бібліотекаря за фонд (який від-

критий доступ ми пропагуємо, про який якісний сервіс йдеться, коли працівник змушений думати лише про вартість книг⁹);

- суцільного переобліку (що є майже неможливим в умовах колекції, більшої за 100 тис, і коли на переоблік фактично лишається лише один літній місяць, вільний від навчального процесу);

- статусу університетської бібліотеки взагалі, набуття статусу наукового підрозділу, зокрема (начебто і маємо такий, але чи багато маємо бібліотек, де є в штатному розкладі посади наукових співробітників чи дослідний підрозділ з відповідною оплатою праці?);

- типового штатного розкладу університетської бібліотеки, в якому немає посади системного адміністратора чи системного бібліотекаря, інженера, психолога, соціолога, фахівця з електронних ресурсів;

- необхідності суворої сумарної та інвентарної звітності, бо маючи сучасну автоматизовану систему і утримуючи в електронному вигляді найціннішу інформацію про свою колекцію - електронний каталог - вимушені що місяця друкувати, прошивати, скріплювати печатками звітні "гросбухи" інвентарок і сумарок;

- примірниковості й вимушеності утримувати десятки й сотні примірників підручників (а колекції академічних бібліотек відомі кількістю назв - а отже розмаїттям наукової літератури перед усім, а не кількістю примірників, але, на жаль, показник кількості назв взагалі майже не використовується);

- стану наших колекцій взагалі й вимушеності часто утримувати застарілі й непрофільні видання, адже за списанням завжди стоїть потенційний перевіряючий, уже від початку переконаний у можливих зловживаннях;

- електронних ресурсів, які з погляду фінансистів казначейства (а часто-густо і своїх рідних університетських) взагалі б не мали право на існування, адже куди на них поставити інвентар-

ний номер, і не надаються вони на довічне використання, а лише в сплачений тимчасовий доступ). Отже, мусимо самі придумати, як оформити це логічне й цивілізоване з огляду на сучасні тенденції розвитку бібліотечних колекцій придбання: як передплату періодики чи як послуги (що насправді не є ні тим, ні іншим, і потребує окремої передбаченої статті витрат);

- системи оплати бібліотечних працівників університетів;

- вимушеності оцінювати роботу бібліотеки за кількісними формальними показниками - кількість читачів, книговидач, відвідувань. Формальними, бо як додати до статистики відвідування сайту? Електронного каталогу в Інтернеті? Доступу до електронних ресурсів, що бібліотека оформила на весь університет⁹ Чи це не наші користувачі і не наша робота⁹ Для тих, хто відкрив хоч частину фондів, актуальним є й питання підрахунку книговидачі з відкритого доступу.

Окремим сумним рядком у нашому сьогодні є славнозвісний Закон про тендерні закупівлі, де книга є лояром... І кращі інтелектуальні сили бібліотек працюють не на якісну розбудову власних колекцій, а на творення паперів, а тим часом мізерні накладки, що має сьогодні українська книга, зникають і не доходять до бібліотек.

А ще ж потрібно відслідкувати книжковий ринок в умовах майже повної відсутності інформації про "Книги в друці" (видання 3134 суб'єктів видавничої справи, що внесені до державного реєстру видавців, виробників та розповсюджувачів видавничої продукції станом на січень 2006 р.), і відсутні книготорговельні фірми, що працюють з усім ринком країни, а не лише з окремими видавництвами, і знайти посередників, що погодяться доставити з-за кордону не те, що користується попитом, а те, що потрібно університету? І вполювати на так звану сіру (малотиражну) літературу, коли навіть з 1300 серійних ви-

дань в Україні реферується лише близько 300, і часто немає можливості дізнатись про наукові досягнення чи здобутки один одного через відсутність доступу до вісників, наукових записок та інших університетських видань.

Потребує вирішення питання відсутності не те що системи електронної доставки документів, Хбодай елементарної скоординованості університетських (та й інших) бібліотек у розвитку колекцій та передплаті періодичних видань, особливо закордонних.

І взагалі, чи можемо мріяти про право бібліотеки вищого навчального закладу самостійно приймати рішення у внутрішньому управлінні та фінансуванні, визначенні власної стратегії.

До цих проблем, зрозуміло, додається ще й безліч інших, пов'язаних із діяльністю університетів в умовах постійного бюджетного дефіциту з організаційно-фінансовими та академічними проблемами університетської освіти в Україні загалом.

"Бібліотека - серце університету": цю тезу часто повторюють у Національному університеті "Києво-Могилянська академія" (НаУКМА), бо саме тут можна говорити про паростки спільного створення інформаційного науково-освітнього простору про невід'ємність та взаємопов'язаність діяльності бібліотеки передусім з академічним процесом., коли бібліотека знаходиться в центрі навчального процесу, бо ж студенти щодня вимагають інформації для постійної щоденної праці. "Бібліотека - це стиль життя в академії", - кажуть студенти, а стратегічний план розвитку НаУКМА запропонував наступне визначення ролі бібліотеки: "Бібліотека - не лише місце книговикористання, книгопочитання, але також і мозковий центр університету що пов'язаний незчисленими нитками з усіма світовими інформаційними ресурсами, забезпечує швидкий та зручний доступ до всіх ресурсів, знаходиться в центрі академічного та дослідницького процесів."

Подібне рішення підтримки академічної освіти, коли бібліотека знаходиться в центрі навчального процесу, не часто зустрічається у вітчизняній практиці вищої школи. (До речі, як нечасто зустрінеш і чітко визначене розуміння місії, ролі та місця бібліотеки в університеті загалом).

Бібліотека НаУКМА, задумана та реалізована відповідно до унікальних (здебільшого експериментальних) стандартів забезпечення та підтримки академічної освіти та науки у відродженій академії, на основі нормативно-правової бази часів пострадянського суспільства (штатний розклад, оплата праці тощо) намагається працювати за міжнародними стандартами, співпрацювати з вітчизняними та зарубіжними бібліотеками, вчитися самим та навчити інших одночасно. Бібліотека має досить унікальний досвід становлення за досить короткий час як потужної, якісно сформованої за складом колекції книгозбірні (з нуля в 1992 р. до майже півмільйонної колекції на сьогодні), знаного і визнаного в Україні лідера в галузі впровадження новітніх інформаційних технологій та інших інновацій, за досвідом фандрейзингової діяльності тощо. Концептуально це було обумовлено вимогами цього університету, відповідністю діяльності бібліотеки тим освітнім формам, які втілювались в НаУКМА. Університет завжди виходив з того, що без потужної бібліотеки неможливим є ані нормальний навчальний процес, ані успішна наукова діяльність. Бібліотека розвивалася в тісній взаємодії з усіма структурними елементами НаУКМА, в повній мірі розділяючи історію та сучасність університету, доповнюючи та збагачуючи їх різнобарв'ям своєї специфічної діяльності.

Коротка довідка в цифрах
Колекція друкована 440 тис. пр./220 тис. назв наукової та навчальної літератури, біля 1 тис. назв періодичних видань. Щорічне поповнення фонду складає 30 тис. пр. Колекція електронних ви-

дань нараховує біля 2 тис. назв книг, 19 баз даних, біля 20 тис. назв електронних журналів. Розгорнута структура інформаційного обслуговування: до 9 читальних залів та 5 абонементів підбібліотек (найбільші серед яких Дослідницька, Бакалаврська, Правничка, Американська бібліотеки) щодня звертається в середньому 1824 читачі, середня книговидача за день складає 3504 пр. Біля 50 тис. пр. знаходиться у відкритому доступі, інтегрована бібліотечна система ALEPH дозволила автоматизувати більшість основних технологічних процесів - від комплектування та каталогізації (одна з небагатьох бібліотек у країні, де відсутній картковий каталог, веб-каталог доступний в Інтернеті) до циркуляції через електронне замовлення та облік книговидачі, управління формularyми та звітність. Створені умови для запровадження віртуального управління матеріалами до навчальних курсів, електронна бібліотека включає як власні цифрові ресурси так і ресурси віддаленого доступу, працюють відповідно бібліографічно-інформаційні служби. Згідно з концепцією наукової бібліотеки НаУКМА інформаційне забезпечення розглядається як комплекс, де все функціонально взаємопов'язано та підпорядковано досягненню єдиної мети: забезпечити доступ до необхідних ресурсів з метою отримання знань, інформації та ідей на основі академічної свободи, відкритості інформації, оперативності та комфортності, різноманітності своїх колекцій, використовуючи найвищі стандарти та інновації в організації та управлінні.

Слід, однак, зазначити, що становлення бібліотеки відбувалося не в абстрактному світі, і зовсім не в тепличних умовах максимальної уваги до бібліотеки, а з урахуванням як внутрішніх умов і ресурсів - юридичних, фінансових, людських, - так і зовнішніх факторів. І не все так просто і бездоганно, як, можливо, хотілося б. Скоріше, не з урахуван-

ням, а за майже повної відсутності таких умов, з активним (досить часто) відстоюванням свого місця і ролі, з вимушеною необхідністю в залученні коштів на різноманітні проекти, у необхідності першими торувати шлях в освоєнні нових технологій.

До цього ж додамо фактори, що вже були зазначені: жорстокої регламентації діяльності університету взагалі та його бібліотеки зокрема, парадигма стану сучасної бібліотечної справи в Україні, коли, наприклад, новітні інформаційно-бібліотечні технології впроваджуються без розробки національних стандартів, суттєво відчутною є незкоординованість дій провідних наукових та бібліотечно-інформаційних установ, при відповідних сучасних вимогах до бібліотечної професії й чинних нормативах в оплаті праці тощо - тобто існували і існують як внутрішні фактори, які гальмують або прискорюють наги рух уперед, так і, відповідно, зовнішні.

Якою є сьогодні бібліотека університету в Україні?

Спробуємо порівняти ідеальне з реальним. Ідеальної моделі бібліотеки сучасного університету не існує. Це динамічна структура, яка розвивається, змінює певні функції.

Якою бути сьогодні і в майбутньому університетській бібліотеці - залежить від того, яким буде університет Але і навпаки - університет буде таким, яким буде його бібліотека.

В ідеалі йдеться про **синергію спільного розвитку** всіх університетських структур, планів і завдань із бібліотекою: таке взаємодоповнення і взаєморозуміння, така взаємодія, яка дійсно породжує нову якість, нові можливості, більші, ніж просто арифметична сума частин,

Наважимося запропонувати кілька основних варіантів існування сучасних університетських бібліотек в Україні.

Варіант перший: бібліотека університету є допоміжним, обслуговуючим підрозділом з мінімальним завданням забезпечен-

ня навчального процесу і мінімальним набором, передусім, навчальної літератури. Нам знайомі й приклади, коли бібліотека взагалі відсутня, чи майже відсутня: університет через власне видавництво забезпечує студентів підручниками власних викладачів.

Варіант другий, на жаль, найбільш поширений: бібліотека і університет живуть у паралельних світах, інколи пересікаючись у спробах, наприклад, взаємодії з коригування навчальних планів відповідно до наявного фонду чи навпаки, або у проведенні спільних культурологічних та інформаційних заходів. Університет розвиває свої навчальні та дослідницькі програми, не орієнтуючись на бібліотеку не дбаючи про відповідне інформаційне забезпечення цих програм. У свою чергу бібліотека розвиває свої колекції за власним розумінням стратегії університету або ж взагалі стихійним принципом, зважаючи на обмежені насамперед фінансові ресурси, до яких важким ярмом майже повної зупинки цивілізованого процесу розвитку колекції долучилась тендерна процедура придбання книг

В результаті маємо те, що навіть найкраще організована і багата бібліотечна колекція не "працює": певний набір сервісу і послуг не відповідає реальним потребам вчених, викладачів і студентів.

Варіант третій: університетська бібліотека працює на випередження, пропонуючи університетській громаді такий набір інформації, ресурсів, послуг, який ще НЕ ПОТРИБЕН більшості, бо ж потребує певних зусиль, навичок і вмінь: наприклад, у створенні віртуальної колекції матеріалів до курсів, використанні електронних ресурсів: баз даних, електронних книг електронних бібліотек, у запровадженні дистанційного навчання, у віртуальному проведенні наукових досліджень тощо. Така бібліотека, власне, пропонує-активно чи пасивно - зміну сценаріїв не у змісті освіти, але у її

формах і методах, не у визначених напрямках наукових студій, а у їх інформаційному забезпеченні.

Звичайно, такий погляд є дещо поверховим. Тут є багато питань, пов'язаних доглибинно із якістю освіти та наукових досліджень в університетському середовищі України загалом: у кваліфікації кадрів вищої школи, у здебільшого ще невизначених пріоритетах та реальних механізмах інтеграції науки та освіти в університеті, увага до наукових досліджень, на ґрунті яких відбувається і навчання, у небажанні (а часто й просто невмінні) університетських дослідників інтегруватися до більш широкої світової наукової співдружності (бодай через незнання іноземних мов та інформаційних технологій), в суперечностях у сприйнятті студентами (а часто і викладачами) складних багатофункціональних і міждисциплінарних знань, у відсутності ставлення студентів та викладачів ВНЗ до процесу навчання як до досить важкої праці.

Повернемося до проблем бібліотечних, власне, до тих можливих шляхів творення моделі сучасної університетської бібліотеки в епоху суспільства, яке базується на інформації, на знаннях.

В умовах переходу до інформаційного суспільства перед бібліотечною спільнотою все з більшою гостротою постає проблема трансформації книгозбірень з пасивних автономних сховищ знань на паперових носіях в активних їх розповсюджувачів засобами електронних комунікацій та навігаторів у безмежному світі інформації, а, вірогідно, і посередників між авторами наукової та суспільно значущої інформації і її споживачами через створення системи електронних видань, електронного книгодрукування, відкритих архівів, інституційних репозитаріїв. Безумовних змін зазнає також система інформаційно-бібліотечного обслуговування, побудована на принципах оперативності й доступності інформації: підтримка віддаленого доступу до електронних ресурсів (баз даних,

електронних книг; журналів, бібліотек взагалі) у будь-який час з будь-якого регіону за принципом 24 години на добу 7 днів на тиждень 365 днів на рік³.

Нечувано швидкими темпами на світовому рівні відбувається розвиток інформаційної інфраструктури. В останній книжці триразового пулітцерівського лауреата, активного пропагандиста глобалізації в західному світі Томаса Фрідмана "Світ плаский"⁴ - своєрідному підручнику із новітньої економічної історії - описано перспективи глобалізованого світу який насправді завдяки інформаційним технологіям невізнано змінюється, адже транснаціональним корпораціям абсолютно байдуже, де винайняти програміста, дизайнера чи інженера - у Сан-Франциско, Шанхаї, чи в Новосибірську де планують побудувати нові "Силіконові долини", і світ виглядає зовсім невеличким. Нечуваними темпами відбувається і створення електронних бібліотек. Країни "великої сімки" включили проект створення он-лайнних бібліотек "Bibliotheca universalis" до числа 11 найбільш важливих науково-технічних проектів, виділяючи на це сотні мільйонів доларів. У Росії ще в 1999 р. було започатковано міжвідомчу програму "Електронні бібліотеки Росії", що стала складовою федеральної цільової програми "Електронна Росія". Амбіційні плани має Китай: минулого року випущено таку саму кількість електронних книжок, як і традиційних друкованих. Аналогічні програми існують і в інших країнах світу: Австралії, Японії тощо⁵.

В кінці 2005 р. Google заявила про виділення 3 мільйонів доларів на спільний з бібліотекою Конгресу США проект створення світової цифрової бібліотеки⁶.

Не будемо говорити про вітчизняну практику яка зрозуміла. Здебільшого й університети, вже не кажучи про їхні бібліотеки, залишаються "за кадром" і при визначенні національних науково-технічних програм, і в численних публікаціях з питань інформатизації України, де цей багатоаспектний процес зводиться найчастіше до технократичного завдання створення комп'ютерних мереж.

Серед першочергових завдань сучасної університетської бібліотеки - розвиток електронної колекції, створення електронної бібліотеки, заснованої і на власних ресурсах, і на доступі до якісної світової наукової інформації (ресурсів віддалених). Значні переваги відкриває перед університетськими бібліотеками України нова модель наукової комунікації, відома під назвою Будапештської ініціативи - відкритий доступ⁷. Бібліотека НаУКМА працює наразі над проектом створення інституційного репозитарію та електронної бібліотеки в цілому. Серед основних складових проекту доступ до максимального ядра світових наукових електронних ресурсів (що охоплюють різноманітні галузі наук і напрями наукових досліджень та потреби академічних процесів в університетах країни); створення власних електронних ресурсів - електронних каталогів, електронних фондів, повнотекстових ре-

сурсів власної генерації, а також баз даних, - створення електронних бібліотек у правильному розумінні цього поняття. Ми пропонуємо колегам також працювати над спільними рішеннями в технологічних підходах до створення відкритих архівів (інституційних репозитаріїв, що містять електронні ресурси університетів: від електронних публікацій вчених до освітніх та дослідницьких ресурсів, дисертацій, будь-яких інших). Серед складових проекту також створення журналу відкритого доступу. Така об'єднана програмними і технічними засобами, а також відповідними комунікаціями бібліотека дасть змогу забезпечити науковців, викладачів, студентів, з одного боку і представити світовій спільноті українські надбання, з іншого.

У рамках цієї стратегії університетська бібліотека трансформується в інтегрований університетський інформаційний науково-освітній, дослідницький, культурологічний, видавничий центр з наданням широкого спектру інформаційних послуг та функціями досвідченого навігатора по інформаційних потоках.

"Мудрість розумного - то розуміння дороги своєї", - стверджує Книга Приповідей Соломонових Старого Завіту Від усвідомлення нашого спільного шляху, синергії розвитку університетів і бібліотек - базових і системоутворюючих елементів всієї інституції - у творенні інформаційного науково-освітнього простору належить майбутній розвиток освіти й науки України, а отже її майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. International Council for Science: Committee on Data for Science and Technology - Режим доступу: <http://www.codata.org/about/index.html>. - Назва з екрану.
2. Звернення учасників восьмої щорічної Міжнародної конференції українського фулбрайтівського товариства (Львів, 7-9 жовтня 2005 р.) - Режим доступу: <http://www.fulbright.org.ua/zvern.php> - Назва з екрану.
3. Костенко Л.Й. Бібліотечні електронні інноваційні технології // Бібл. вісн. - 2003. - № 6. - С. 13-17.
4. Friedman T. The World is Flat: A Brief History of Twenty-First Century. - New York, 2005.
5. Костенко Л.Й. Он-лайнні ресурси бібліотеки: створення, використання // Бібл. вісн. - 2003. - № 1. - С. 13-17.
6. David A. Vise. World Digital Library Planned // Washington Post - 2005. - Nov, 22.
7. Budapest Open Access Initiative. - Режим доступу: <http://www.soros.org/openaccess>.